

Maurice Adams & Willem Lemmens (red.)

Hobbes

IN DE SCHADUW VAN *LEVIATHAN*

PELCKMANS | KLEMENT

Inhoud

Woord vooraf <i>Willem Lemmens & Maurice Adams</i>	9
Referenties	13
HOOFDSTUK 1	15
'Fear and I were born twins together.' Over de actualiteit van Hobbes' politieke theorie <i>Maurice Adams</i>	
1. Waartoe is de Leviathan op aarde?	15
2. Een kleine biografie	17
3. Vrees als raadgever: geschiedenis van de godsdiensttwisten in Engeland	23
4. Politieke theorie: <i>Covenants without the Sword are but Words</i>	28
5. Veranderend mens- en maatschappijbeeld	34
6. Tot slot: de actualiteit van Hobbes	37
Noten	38
HOOFDSTUK 2	41
De morele psychologie van Thomas Hobbes <i>Stefaan E. Cuypers</i>	
1. Ontologie, methodologie en epistemologie	41
2. Ethiek en politieke filosofie	45
3. Menselijke natuur, rede en passies	47
4. De natuurtoestand en de redelijkheid van het sociaal contract	55
5. Passies, rationaliteit en Hobbes' invloed vandaag	61
Noten	64

oudigd, opgesla-
welke wijze ook,
van de uitgever.
productie vindt

made public by
or permission in

HOOFDSTUK 3		
Het lege natuurrecht van Hobbes		67
<i>Ronald Janse</i>		
1. Inleiding		67
2. Wetsbegrip		68
3. Rechtsstaat		75
4. Wet en moraal		76
5. Ter afronding: invloed en betekenis		85
Noten		87
HOOFDSTUK 4		90
Van passies tot plicht. Hobbes en de onttovering van de ethiek		
<i>Willem Lemmens</i>		
1. Inleiding		90
2. Hobbes en de plichtsethiek		91
3. Ethiek in het naturalistisch mensbeeld		96
4. Moraliteit, Rede, Fundering		103
Noten		105
HOOFDSTUK 5		109
De definitie van religie in Hobbes' <i>Leviathan</i>		
<i>Jianhong Chen</i>		
1. Religie en bijgeloof		110
2. Religie: vrees en macht		112
3. Ware religie		114
4. Rationele theologie		117
5. Verwante discussies		119
6. Conclusie		121
Noten		124
HOOFDSTUK 6		127
Oorzaken, redenen en de vrije wil.		
De discussie tussen Hobbes en Bramhall		
<i>Joachim Leilich</i>		
1. Inleiding		127
2. Theologische achtergronden		128
3. Hobbes' concept van de wil		129
4. Bramhall en de libertarische visie		131
Noten		134

67	HOOFDSTUK 7	
	Cargo overboord. Economische dwang en rechtvaardigheid bij Hobbes	136
67	<i>Luc Van Liedekerke</i>	
68	1. Inleiding	136
75	2. Een scholastieke discussie	137
76	3. Contractuele rechtvaardigheid	139
85	4. Barmhartigheid en de wet	141
87	5. Voorbij Hobbes	143
	Noten	145
90		
	HOOFDSTUK 8	146
	De staat van geweld: Hobbes versus Rousseau	
90	<i>Hans Achterhuis</i>	
91	1. Van de natuurlijke toestand van de mens naar de oorsprong van de staat	147
96	2. De list van de rijke	149
103	3. De oorlogstoestand	151
105	4. Een veranderbare menselijke natuur?	156
109	5. Menselijke natuur en sociale wetenschappen	160
	6. De rol van de staat	162
	7. De actualiteit van Hobbes	165
110	Noten	167
112		
114	HOOFDSTUK 9	169
117	Hobbes en de tijden van noodtoestand	
119	<i>Tom Sorell</i>	
121	1. Inleiding	169
124	2. Vormen van staatsbestuur	171
	3. Oorlogen: koud en warm	175
127	4. Soevereiniteit en absolute macht	179
	5. Hobbes' inzicht	182
	6. Van koude oorlog tot coöperatie	184
	Noten	188
127		
128	Personalia	189
129		
131		
134		

Woord vooraf

Thomas Hobbes, 'het monster van Malmesbury', genoot al tijdens zijn leven een omstrede reputatie als een briljant maar ook gevaarlijk filosoof. Hij behield die naam tot op vandaag. Hobbes verdedigt een mensbeeld dat weinig ruimte laat voor illusie: van nature is de mens een onbetrouwbaar, wankelmoedig en rusteloos wezen, vooral gericht op zichzelf en de zorg voor het eigen bestaan. Consequent verbindt Hobbes dit beeld met een ontvullende kijk op het wezen van de politiek: de politiek is een noodzakelijk instrument om de menselijke natuur enigszins onder controle te krijgen en de natuurlijke zelfzucht in goede banen te leiden. De samenleving handhaaft zich bij Hobbes slechts door veel inspanning en een volgehouden wil tot rationele reflectie. En zonder een sterke hand, Hobbes' beroemde 'Leviathan', zinnebeeld van een almachtige staat, mag men geen hoop koesteren op een vredevol en menswaardig bestaan. Hobbes' genie ligt in de wijze waarop hij dit nuchtere, compromisloze uitgangspunt in de 17de eeuw al heeft uitgewerkt tot een indrukwekkende politieke en morele filosofie die in eenklank wil zijn met de *scienza nuova* van Copernicus en Galileï.

Maar heeft Hobbes, meer dan 350 jaar na het verschijnen van zijn meesterwerk *Leviathan*, ons nog wel iets te leren? Beluister je vandaag politici en beleidsmakers, dan zullen zij niet graag Hobbes' mensbeeld aan de bevolking voorhouden als het vertrekpunt van een zinvol politiek programma. Evenmin maak je als gevestigde democratische partij in onze westerse wereld veel kans ernstig genomen te worden, mocht je Hobbes' pleidooi voor de almacht van de staat in praktijk willen omzetten. En de typisch hobbesiaanse idee dat de maatschappij bestuurd kan worden volgens de richtlijnen van een objectieve wetenschap of 'civil science' is vandaag ook sterk gecontesteerd. De maatschappij is voor sommige intellectuelen en politici misschien wel nog 'maakbaar', maar dan vooral dankzij het enthousiasme en voluntarisme van positief denkende mensen die niet bij de pakken neer blijven zitten en die door democratisch overleg, stukje

bij beetje, een steeds menselijker maatschappij vormgeven. Hobbes zou ongetwijfeld de neus ophalen voor zoveel naïef geloof in de kracht van democratisch overleg en de zogenaamd spontane neiging tot sociabiliteit van de mens. Waarom blijft hij dan toch zoveel gelezen en mag hij zich de voorbije jaren zelfs in een toenemende belangstelling verheugen?

In deze bundel wordt gepoogd op deze vragen een antwoord te geven. Wat Hobbes zegt, beklijft en fascineert, maar is vooral verbluffend herkenbaar voor iedereen die op de drempel van de 21ste eeuw nadenkt over de verhouding tussen menselijke natuur en politiek, macht en retoriek, rede en passies. Zoals alle grote filosofen blijft Hobbes actueel omdat zijn denken niet tot enkele slogans valt te herleiden. In die geest zijn de verschillende bijdragen aan dit boek geschreven. Elk hoofdstuk behandelt een welbepaald aspect van Hobbes' denken en kan zelfstandig gelezen worden. Tegelijk is het boek opgebouwd als een soort inleiding op het denken van Hobbes, met speciale aandacht voor de blijvende betekenis van zijn ideeën en denkbeelden, maar ook met aandacht voor de paradoxen en spanningsvelden die erin worden teruggevonden.

In het eerste hoofdstuk tekent Maurice Adams een schets uit van het leven en de intellectuele ontwikkeling van Hobbes tegen de historische achtergrond van het 17de-eeuwse Engeland. Adams besteedt hierbij vooral aandacht aan de verwevenheid tussen de turbulente politieke geschiedenis van die tijd en de ontstaansgeschiedenis van Hobbes' belangrijkste werken. Stefaan Cuypers ontleedt in hoofdstuk 2 het mensbeeld van Hobbes zoals verdedigd in vooral zijn *Leviathan*. Cuypers plaatst dit mensbeeld tegen de achtergrond van de mechanistische moderne wetenschappen. Tegelijk geeft hij aan hoe de cruciale debatten in de hedendaagse Angelsaksische morele psychologie, ethiek en politieke filosofie diepgaand en fundamenteel door Hobbes zijn beïnvloed en op zijn antropologie voortbouwen.

In hoofdstuk 3 tot 5 wordt meer in detail stilgestaan bij de historische betekenis van Hobbes voor de moderne rechtsfilosofie, de ethiek en de filosofie van de religie. Ronald Janse articuleert in hoofdstuk 3 het specifieke wetsconcept van Hobbes en de betekenis van dit concept voor het rechtspositivisme: als er al sprake is van enig natuurrecht bij Hobbes dan is dit naar het woord van Janse een 'leeg' natuurrecht dat gehoorzaamheid vereist en onderwerping aan de soeverein die de positieve wet incarneert en werkzaam maakt. In hoofdstuk 4 reconstrueert Willem Lemmens de bekende Taylor-Warrenderthese volgens dewelke Hobbes niet zozeer een moreel egoïsme voorstaat, maar een onorthodoxe plichtsethiek: Hobbes zou het bestaan van een goddelijke morele wet erkennen, die echter alleen effectief kan worden nageleefd in de staat. Lemmens stelt dat Hobbes

Hobbes zou kracht van sociabiliteit mag hij zich eugen? d te geven. uffend herdenkt over n retoriek, omdat zijn zijn de verbehandelt ig gelezen ng op het betekenis r de para-

it van het istorische 'bij vooral chiedenis te werken. bbes zoals eld tegen . Tegelijk saksische ndamen- ouwen. storische ek en de } het spe- voor het bbes dan aamheid carneert mens de 'zeer een Hobbes er alleen Hobbes

vanuit zijn antropologie de idee van een onvoorwaardelijk bindende morele wet niet hard kan maken. De vraag blijft dan hoe je de talloze reminiscenties aan de goddelijke oorsprong van de morele wet in Hobbes' geschriften moet interpreteren. In hoofdstuk 5 toont Jianhong Chen aan hoe je Hobbes' politieke filosofie moet begrijpen tegen de achtergrond van zijn eigenzinnige ontleding van het fenomeen van de religie. Net als Spinoza verdedigt Hobbes dat religie haar oorsprong heeft in de passies en in de verbeelding van de mens en een potentieel destructieve invloed heeft op de cohesie van de staat. De enige vorm van geopenbaarde religie die Hobbes erkent, blijft ondergeschikt aan het staatsgezag en draagt bij tot een gepaste vrees en gehoorzaamheid ten aanzien van de macht van de soeverein. Hoe oprecht Hobbes' adhesie aan het christendom en de christelijke theologie tegen die achtergrond moet worden begrepen, blijft voer voor discussie.

In hoofdstuk 6 tot 9 worden een aantal analyses geleverd van Hobbes' denken met speciale aandacht voor de actualiteit ervan. Joachim Leijlich spiegelt in hoofdstuk 6 de bekende discussie tussen Hobbes en zijn tijdgenoot bisschop Bramhall over het probleem van de vrije wil aan de hedendaagse discussies in de analytische filosofie over ditzelfde onderwerp. In hoofdstuk 7 toont Luc Van Liedekerke aan hoe die schijnbaar louter abstract-filosofische discussie doorwerkt in Hobbes' kijk op de legitimiteit van het contract en de notie van rechtvaardigheid in de sfeer van economie en handel. Net als in het recht, zo blijkt, ligt ook in het economische denken Hobbes aan de oorsprong van een positivisme en conventionalisme zo typisch voor de moderniteit.

Hans Achterhuis peilt in hoofdstuk 8 naar de relevantie van Hobbes' grimmige antropologie voor het politieke denken vandaag. Achterhuis toont aan dat Hobbes' notie van de op zelfbehoud gerichte mens empirisch ondersteund wordt door bevindingen uit de 20ste-eeuwse evolutionaire psychologie en historiografie. Er lijkt een harde, onveranderlijke kern in de menselijke natuur aanwezig die onder welbepaalde omstandigheden menselijke wezens op scherp stelt en tot wederzijds destructief geweld voert. Dit inzicht is in de sociale en politieke filosofie van de jaren zestig en zeventig onder invloed van onder meer Rousseau onvoldoende gewaardeerd, zo verdedigt Achterhuis. Hobbes biedt bijgevolg tot vandaag een onontbeerlijk interpretatiekader om na te denken over het wankel evenwicht tussen vrijheid en macht in de liberale staat. Hij helpt ons na te denken over de logica van het geweld die op gang komt wanneer het beroep op de morele perfectioneerbaarheid van de mens (Rousseau) tekortschiet.

In een laatste hoofdstuk gaat Tom Sorell dieper in op Hobbes' bekende these dat de afwezigheid van een absolute politieke macht met noodzaak leidt tot de terugval in het geweld van de natuurtoestand. Wat houdt die natuurtoestand, deze zogenaamde 'oorlog van allen tegen allen', eigenlijk in? Sorell poneert dat Hobbes onder de natuurtoestand meerdere vormen van maatschappelijke ontwrichting en onzekerheid verstaat, die niet noodzakelijk tot een reële oorlog leiden. Het is bijgevolg niet zo zeker of in alle omstandigheden we een almachtige soeverein of een absolute politieke macht nodig hebben om de potentiële ontwrichting en maatschappelijke onzekerheid in te dijken. Niettemin, zo bepleit Sorell, begrijpen we dankzij Hobbes beter hoe in onze liberale samenleving specifieke situaties kunnen ontstaan ('tijden van noodtoestand') waarin we op schrijnende wijze herinnerd worden aan de noodzaak van het legitieme geweld van de staat. Soms hebben we het zwaard van de Leviathan wel degelijk van doen om ons te behoeden voor de terugval van de maatschappij in chaos door het potentieel tomeloze geweld van de menselijke passies.

Dit boek vond zijn oorsprong in een gezamenlijk initiatief van het Centrum voor ethiek van het Departement Wijsbegeerte en de onderzoeksgroep Grondslagen van het recht van de faculteit Rechten van de Universiteit Antwerpen. Op 17 december 2005 werd in dit verband het jaarlijkse Herfstsymposium van het Departement Wijsbegeerte gewijd aan de filosofie van Hobbes: vier hoofdstukken uit deze studie (Adams, Lemmens, Van Liedekerke en Sorell) werden daar in een eerste vorm naar voor gebracht. De overige bijdragen werden speciaal voor dit boek geschreven. We zijn de verschillende auteurs bijzonder dankbaar voor hun medewerking. Walter Van Herck bedanken we voor zijn vertaling uit het Engels van hoofdstuk 5. Een speciaal woord van dank verdienen Wouter Dhooghe en Michel Meynen voor hun belangrijke en meer dan substantiële bijdrage tot de eindredactie. Het was goed samenwerken met Thom Pelckmans die geduld betoonde en geen absolute dwang hoefde uit te oefenen om ons aan het werk te houden. We hopen ten slotte dat de lezer evenveel plezier beleeft aan het lezen van dit boek als wij ervoeren bij het schrijven en samenstellen ervan.

Willem Lemmens & Maurice Adams